

Menba‘u‘l-Ebhâr Fî Riyâzi‘l-Ebrâr‘daki Dört Türkçe Gazel Üzerine

Günay Tulum*

Öz

Menba‘u‘l-Ebhâr, Arapça ve Farsça'nın Türkçe sözdizimine dahil edilmesi yönüyle *karma dilli*, Doğu ve Batı Türkçesi'nin karışımı olması bakımından *karışık dilli*; yani *karma ve karışık dillidir*¹. Büyük bir âlim ve mutasavvıf oluşu yanında kalemini nazım ve nesir türünde aynı güçle oynatabilen usta bir edebiyatçı, her türlü edebî sanatı kullanmakta son derece yetkin divan sahibi bir şair olan Hazînî², *Menba‘u‘l-Ebhâr*'daki manzum parçaları çoğunlukla mesnevi nazım biçimiyle yazmıştır. Hazînî, bunun yanı sıra bir Farsça şiirinde kıta; on iki şiirinde de gazel nazım biçimini tercih etmiştir. On iki şiirden sekizi Farsça; dördü Türkçe'dir. İşte, içinde yüksek edebî değer taşıyan nazım ve secili nesir parçaları bulunması açısından önemli bir edebiyat metni de olan *Menba‘u‘l-Ebhâr*'ın ga-

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye, gcelikelden@anadolu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3409-7341

- 1 Mehmet Mâhur Tulum, *Hazînî-Menba‘u‘l-Ebhâr Fî Riyâzi‘l-Ebrâr*, “İyilerin Bahçelerindeki Suların Kaynağı”, [Giriş-Dil Notları-Özet-Faksimile-Transkripsiyonlu Metin-Özel Adlar İndeksi], İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 45, 2009, s. 46.
- 2 Hazînî'nin Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr, Menba‘u‘l-Ebhâr fî Riyâzi‘l-Ebrâr, Hücce-tü'l-Ebrâr, Teselliyyü'l-Kulûb, Câmî‘u‘l-Mürşidîn adlı eserleriyle bir Divan'ı bulunmaktadır (Tosun, 2013: 488). Bunlardan ilk ikisi Türkçe'dir.

zel formunda yazılmış dört Türkçe manzumesi, bu yazının ana malzemesini oluşturmaktadır. Öncelikle gazeller şekil (vezin ve kafiye) açısından incelenecek; sonrasında Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak bu şiirlerdeki söz ve anlam sanatları tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hazîni, Menba'û'l-Ebhâr, Yeseviyye, tıfl-ı eşk, karma ve karışık dilli eser.

Expanding upon the Four Turkish Ghazals in *Menba'û'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr*

Abstract

Menba'û'l-Ebhâr has mixed-language because Arabic and Persian is included in Turkish syntax. Also *Menba'û'l-Ebhâr* has complicated-language in terms of being a mixture of Eastern and Western Turkish. So it has mixed and complicated-language. Hazîni was a great scholar and sufi; and he was a master of literature that could write with the same power in verse and prose. Hazîni was a poet with “divan” who has highly competent in using all kinds of literary art and he wrote the verse pieces in *Menba'û'l-Ebhâr* mostly in mathnawî. On the other hand Hazîni has used stanza in one Persian poem and he has preferred ghazal in his twelve poems. Eight of these twelve poems were written in Persian. The rest of poems were written in Turkish. These four Turkish ghazals in *Menba'û'l-Ebhâr* which is an important literary text in terms of verse and selected prose pieces with high literary value, are the main material of this article. Firstly, these four ghazals will be examined in terms of shape (meter and rhyme). After that, poems will be translated into Turkish and figure of speech and literary arts in these poems will be determined.

Keywords: Hazîni, Menba'û'l-Ebhâr, Yeseviyye, tıfl-ı eşk, mixed and complicated-language work.

Giriş

Ali Şîr Nevâî'nin ölümünden (1501) yaklaşık otuz yıl sonra Hisâr-ı Şâdmân/Çegâniyân'da doğan Hazînî, ilk defa II. Selim'in saltanat döneminde (1566-1574), şeyhi Seyyid Mansur'dan aldığı icazetle bir Yesevî tekkesi kurmak ve Yeseviyye tarikatının âdab ve erkânını Anadolu coğrafyasında yaymak amacıyla İstanbul'a gelmiş ve geride bıraktığı eserleriyle de Yesevî çalışmalarının en eski ve önemli kaynağı olmuştur.

Bir Yesevî halifesi ve şeyhi Hazînî'nin kaleme aldığı *Menba 'u'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr*, bilim dünyasına 1997'de Necdet Tosun³ tarafından tanıtılmıştır. III. Murad'a sunulmak üzere 1586'da Türkçe telif edilen, tasavvuf ve tarikatler kaynağı niteliği taşıyan eserin filolojik neşri ise Mehmet Mâhur Tulum⁴ tarafından 2009'da yayımlanmıştır. Yazımızda da *Menba 'u'l-Ebhâr*'ın tek filolojik neşri olan bu ilmî çalışmadan yararlanılmıştır. Karma ve karışık dilli olan *Menba 'u'l-Ebhâr*'ın klasik Osmanlı dönemi secili nesir türü metinleri içinde, Hazînî'nin tıpkı ikinci Türkçe eseri⁵ gibi, bir benzeri daha bulunmaz⁶. *Menba 'u'l-Ebhâr*'ın gazel formunda yazılmış dört Türkçe manzumesi, bu yazının ana malzemesini oluşturmaktadır. Öncelikle gazeller şekil (vezin ve kafiye) açısından incelenecek; sonrasında Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak bu şiirlerdeki söz ve anlam sanatları tespit edilerek, genel bir değerlendirme yapılacaktır.

İnceleme

İlk gazeli *Recez* bahrinin müstefî ilâtün/müstefî ilâtün vezniyle yazan Hazînî, Türkçe hece veya eklerdeki kısa ünlüleri (beyit sırasına göre **zikri**, **buldı**, **vërme**, **körme**, **bu**, **ile**, **bu**, **vërür**, **şehr-i fenâda**, **vërđi**, **yolda**, **saldı**, **yolında**), atıf vavlarını (remz ü işaret, **harf ü 'ibâret**, **nefs ü hevâdın**, **câh u şadâret**) ve Farsça tamlama kesrelerini (sermâye-**i** faqr, **şehr-i fenâda**, 'azm-**i** vaţan) *imâleli* olarak kullanmakta sakınca görmemiştir. Hatta beşinci beyitte Farsça "erre" kelimesinin açık

3 "Yesevîliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mir'atü'l-Şulûb", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1997/2, s. 41-85.

4 Tulum, *a.g.e.*

5 Tasavvufî eserleri yanında bir de Farsça divanı bulunan Hazînî'yi Türk ilim çevrelerine tanıtan kişi merhum Fuad Köprülü'dür. Köprülü, ilk kez 1919'da yayımladığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı kapsamlı eserinde Hazînî'nin 1593'te yazdığı Türkçe *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*'ından had safhada istifade etmiştir (Tulum, *a.g.e.*, s. 12). Bu eserle ilgili en son çalışma, Cihan Okuyucu ve Mücahit Kaçar'ın 2014'te birlikte çıkardıkları "*Hazînî. Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr-İyelerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler-Yesevî Menâkıbnâmesi*" adlı yayındır.

6 Tulum, *a.g.e.*, s.14.

olan ikinci hecesinde *imâle*; üçüncü beytin ilk mısra'ındaki “**fakr**” kelimesi ile dördüncü beytin ikinci mısra'ındaki “**zıkr**” kelimesinin medli hecelerinde *zihaf* işlemi yapmıştır. Dördüncü beyitte “**zıkr ile**”, altıncı beyitte “**alçaklık ister**” kelimeleri arasında *vasl* yapılmıştır. Hazîni'nin bu şiiri *mürekkep kafiyenin mü'esses kafiye* türüne örnektir; şöyleki “işâret, 'ibâret, 'imâret, hasâret, tahâret, emâret, şadâret, ticâret” kelimelerindeki “**t**”ler *revî*, “**â**”lar *te'sîs*, “**r**”ler *dahîl*, dahîl harfinin harekesi üstün (e) de *işbâ*'dır⁷.

[19b.3-19b.9]⁸

‘Uşşâk zıkrî remz ü işâret

Ma‘şûk sevmeyez harf ü 'ibâret

Sevenlerin zıkrî gizli söz ve işarettir; sevilen, sesi ve sözü sevmeyez. Aynı kökten türeyen ‘uşşâk ve ma‘şûk kelimeleri arasında ıştikak vardır.

Mi‘mâr-i bâtın bu zıkr-i erre

Buldu onungla bâtın 'imâret

Erre zıkrî, insanın iç dünyasının mimarıdır; (kişinin) iç dünya(sı) onunla gelişip güzelleşir. Aynı kökten türeyen “mi‘mâr” ve “imâret” kelimeleri arasında ıştikak vardır. Aynı zamanda bu kelimelerin beytin başı ile beytin sonunda kullanılmaları reddü'l-acüz ale's-sadrı oluşturmuştur. Bâtin kelimesinin tekrârı ile de “erre zıkrî”nin benlik ve ruhları arındırmak için seçilen bir yol olduğu vurgulanmak istenmiştir. Kapalı isti'âre yoluyla “zıkr-i erre mi‘mâr-i bâtın”dır denmiştir.

Sermâye-i fakr vërme èlingdin

Şehr-i fenâda körme hasâret

Fena şehrinde(n) yani dünyadan zarar görmemen için fakr⁹ sermayesini elinden düşürme. “Fakr”ın, sermayeye; “fenâ”nın da şehre benzetilmesi birer teşbîh-i belîğdir. “Şehr-i fenâ” ile “dünya”nın kastedilmesi ise kapalı istiaredir.

7 “*Sinan Paşa'nın Nesrinde Ritmik Unsurlar (Tazarru'nâme Üzerinde Tahlil-2018)*” adlı doktora tezimizde sestem başlayıp cümleyi de içine alan yepyeni ve son derece pratik bir ritmik şablon hazırlanmıştır. Teklif edilen bu yeni metotla aslında permütasyondan başka bir şey olmayan ritim, matematiksel bir sistematiğe oturtulmuştur. Buna göre yukarıda da görüldüğü gibi oldukça havaleli ve Türkçe olmayan terimleri kullanmak yerine “işâret, 'ibâret, 'imâret, hasâret, tahâret, emâret, şadâret, ticâret” kelimeleriyle sağlanan ritmin formülü “uzun ünlü+ünsüz+ünlü+ünsüz” şeklinde ifade edilebilir.

8 Tulum, *a.g.e.*, s. 183.

9 15. dipnota bakınız.

Taḥhîr-i ḳalbing bu zıkr ile ḳıl
Könglüngni bu zıkr vèrür ṭahâret

Kalbini bu zikir ile temizle, (çünkü) bu zikir içini/gönlünü her türlü pislikten kurtarır/temizler. “Bu zıkr” sıfat takımının tekrârı ile erre zikrine dikkat çekilir.

Bu zıkr-i erre zâkirni kèsti
Nefs ü hevâdın vèrdi emâret

Bu erre zikri zikredeni nefşinden, onun boş ve yararsız isteklerinden uzaklaştırmış, ona saltanat bahşetmiştir. Aynı kökten türeyen “zıkr” ve “zâkir” kelimeleri arasında iştikak vardır.

Zâkir bu yolda alçaklık ister
Saldı yolında câh u şadâret

Zikreden bu yolda sıradanlık istediği için girdiği bu yolun mevki ve makamını bırakmış; seçkinlikten vazgeçmiştir. “Alçaklık” ve “câh u şadâret” arasında zıtlık vardır.

Ḥayrân Ḥazîni ‘azm-i vaṭan ḳıl
Bâ-naḳd-i zıkrî ḳılgın ticâret

Şaşkın Hazîni, vatanına dönmek için yola çık; zikir nakdiyle alışveriş et!” “Zıkr”ın, nakde benzetilmesi teşbîh-i belîğdir. “Ḥayrân Ḥazîni”¹⁰ diyerek kendine seslenmesi de tecrîd örneğidir.

Hazîni, bu gazelinde Yeseviyye tarikatini diğer yaygın tarikatlerden ayıran erre(=testere) zikri ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Gazelin son beyti, örtülü olarak, İstanbul’da bir Yesevî tekkesi açma, bu tekkenin şeyhi sıfatıyla *erre zikri*-ni uygulama isteğinin gerçekleşmediğini anlatır¹¹.

İkinci gazeli *Hafîf* bahrinin fe‘ilâtün (fâ‘ilâtün)/mefâ‘ilün/fe‘ilün (fa‘lün) vezniyle yazan Hazîni, Türkçe hece veya eklerdeki kısa ünlüleri (beyit sırasına göre Naḳşbendiyyeni, cebhesinde, cemâlini, oldu, kıldı), atıf vavlarını (Mehdî vü muḳtedâ, Baḥr-i faḳr ü fenâ Şayḥ-ı Ṭayfûrî vü ‘azîz-i ṭuruk) ve Farsça tamlama

10 Doktora Tezimize göre “Ḥayrân Ḥazîni” sıfat takımında her iki kelimenin aynı iki sesle başlaması “başta ünsüz+ünlü uyumu”; üçüncü beytin mısra başlarındaki “Sermâye-i faḳr” ve “Şehr-i fenâ” tamlamaları ise “başta ünsüz+ünlü” ve “başta ünsüz uyumu”na örnektir.

11 Tulum, *a.g.e.*, s. 59.

kesrelerini (Reh-nemā-yi hüdā, Fuḫalā-yı zemānening, nūr-ı Ḥudā) *imâleli* olarak kullanmakta sakınca görmemiştir. Hatta Arapça (silsile ve Yeseviyye-nemā) kelimelerinin kalın yazı tipi ile gösterilen hecelerinde *imâle*; Mehdi ve Ḥazîni kelimeleri ile ve Şayḫ-ı Tayfūrî kelime grubunda ise *zihaf* işlemi yapmıştır. Hazîni, bu şiirini “Seyid Manşūr” redifiyle müreddef bir manzume hâline getirmiştir¹². Şiir “evliyā, etḫiyā, muḫtedā, mā, hüdā, fenā, pīşvā, nemā, Ḥudā, riyā, āšnā” kelimelerindeki *revî* harfi olan “ā” ile *mücerred kafiyye* örnektir¹³. Ayrıca bu gazelin ilk iki mısra’ı *Yüklem+Kimse* sırasında birbirine tam bakışumlu iki isim cümlesiyle kurulmuştur.

[48a.3-48b.1]¹⁴

Seyyidü’l-evliyā Seyid Manşūr

Senedü’l-etḫiyā Seyid Manşūr

Seyyid Mansūr, veliler efendisi ve takva sahiplerinin dayanağıdır.

Nūr-i āḫır zemān ü ḫüccet-i Ḥaḫ

Mehdi vü muḫtedā Seyid Manşūr

Seyyid Mansūr, āḫır zaman nuru ve Tanrı’nın delilidir; doğru yolu gösteren ve önderdir.

Zekeriyā-şifāt ü Yahyā-veş

Ḥızr u İlyās-i mā Seyid Manşūr

Seyyid Mansūr Zekeriya’ya benzer ve Yahya gibi bir erdir; bizlerin Hızır ve İlyas’ıdır. Seyyid Mansūr için Zekeriyā-şifāt ü Yahyā-veş denmesi mücmel ve mürsel teşbihtir. İkinci mısra ise belîğ teşbîh örneğidir.

Silsile-dār-i Aḫmedü’l-Yesevî

Reh-nemā-yi hüdā Seyid Manşūr

Seyyid Mansūr, Ahmed-i Yesevî silsilesini sürdürebilen bir er ve doğru yolu gösteren kılavuzdur.

12 Hazîni, bu şiirinde “Art Yineleme” kullanmıştır.

13 Bu şiirin ilk beytinde kafiyyeyi taşıyan kelimelerin vezinlerinin aynı olmasından ötürü ses uyumu da artmıştır: “evliyā, etḫiyā” yani “başta ünlü” ve “sonda ünlü+ünsüz+uzun ünlü uyumu”). Üstelik şiirin birinci beytinde “başta ünsüz+ünlü uyumu” (seyyidü’l-evliyā, senedü’l-etḫiyā); ikinci, beşinci ve dokuzuncu beyitlerinde ise “başta ünsüz uyumu” (Mehdi vü muḫtedā faḫr ü fena, cebhesinde, cümle) görülmektedir.

14 Tulum, a.g.e., s. 297-299.

Fuzalâ-yı zemânening şayhı

Bahr-i fakr ü fenâ Seyid Mansûr

Seyyid Mansûr, çağın erginlerinin şeyhi; “fakr¹⁵” ve “fenâ¹⁶” denizidir. Fakr ve fenâ kavramlarının denize benzetilmesi ise belîğ teşbîhtir.

Şayh-ı Tayfûrî vü ‘azîz-i tûruk

Der-tûruk pîşvâ Seyid Mansûr

Seyyid Mansûr, Tayfûriyye tarikatının şeyhi ve tarikatler ulusu olup; tarikatlerin önderidir.

Nağşbendiyyeni zühür verip

Yeseviyye-nemâ Seyid Mansûr

Seyyid Mansûr, Nağşbendiyye gibi Yeseviyye'yi de canlandırandır.

Cebhesinde pedîd nûru'llâh

Cümle nûr-ı Hüdâ Seyid Mansûr

Seyyid Mansûr'un alnında Allah'ın nuru parıldar (aslında) o, bütün varlığıyla İlahî bir nurdur.

- 15 İlk sûfiler “yoksulluk” anlamına gelen **fakr** ile “Allah’a muhtaç olma” anlamına gelen fakrı birleştirerek bunu kendi meslekleri ve gayeleri hâline getirmişlerdi. Onlara göre fakr (dervişlik) Allah’a giden yol, fakir de (derviş) bu yolun yolcusudur. Tövbe, vera⁴, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rızâ şeklinde sıralanan tasavvuf makamların dördüncüsü olarak fakr kabul edilmiştir [Serrâc, s. 68-81]. Fakat fakr çok defa tasavvufî bir makam değil bir yol yahut metot olarak görülmüştür. Nitekim Müzeyyin, “Allah’a giden yollar yıldızlar kadar çoktur, bunların en iyisi fakrdır” derken bu hususa işaret etmiştir [Kuşeyrî, s. 544] (Süleyman Uludağ, “Fakr”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 12, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s.133) **Fakr**, her durumda istiğna (=Allah’tan başka bir şeye ihtiyaç duymamak)dır. Fakr, sahibinden inkisâr (=güçsüzlük, yetersizlik) ister, inkisâr için ise ihtiyâr (=Allah’ın kendisi için istediğini ister, seçtiğini seçer, yeter bulduğunu yeter bulur hâle gelmek) arzu etmek gerekir (Tulum, *a.g.e.*, s. 102).
- 16 Vasl, terk, tecrid gibi tasavvuf terimlerinden biri olan **fenâ**, sözlükte “geçici olmak, yok olmak, ölmek” gibi mânalara gelmekle birlikte, genellikle “var olmak, süreklilik” anlamındaki **bekâ** kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Tasavvufî hayata giren mürid bir mürşidin gözetim ve denetim altında, kabiliyetine göre değişen bir süre içinde çeşitli riyâzet ve mücâhedelele nefsinin terbiye eder. Bu terbiye ve tezkiye sonucunda ulaşılan noktaya “fenâ-bekâ” adı verilmiştir (Mustafa Kara, “Fenâ”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 12, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 333). Fenâ hâli, kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu hâl, tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, Allah tefekküründe o derecede boğulur ki benlik bilincini de kaybeder hâle gelir. Buna **fenâ fi't-tevhid** denilir (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber Yayınları, 1997, s. 268).

Bilmegenler cemâlini körgeç

Dédiler bî-riyâ Seyid Manşûr

Kendisini daha önce tanımamış olanlar, yüzünü ilk görüşte “O, hiç şüphesiz Seyyid Mansûr ’dur” demişlerdir.

Mâ-sivâdın Hazînî oldı yat

Ƙıld[1] tâ âşnâ Seyid Manşûr

Hazînî, Seyyid Mansûr ’u tanıdığından bu yana Yaratıcı ’dan başka her şeyden uzaklaştı.

Üçüncü gazeli *Remel* bahrinin fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün vezniyle yazan Hazînî, Türkçe hece veya eklerdeki kısa ünlüleri (beyit sırasına göre ile, vürürem, munça, hâlimi, mâh-ı közing, ‘ayn-i merdümlüde, baña, şöyle, sorma, anı, tağın<ing>, astıda, ola, erişe, saçing, sünbülünî, üzre, seçmeye, kırpiklerimni, peymâna, dolaşma), atif vavlarını (ğuşşa vü endüh) ve Farsça tamlama kesrelerini (câm-i ecel, âteş-i cân-süzuma, dîde-i mestânedin, büt-i ferzânedin, sâķî-i peymân-şiken) *imâleli* olarak kullanmakta sakınca görmemiştir. Hatta guşşa vü endüh ve sâķî-i peymân-şiken kelime gruplarının kalın yazı tipi ile gösterilen hecelerinde *zihaf* işlemi yapmıştır. İkinci beyitte “inkâr ey” kelimeleri arasında vasl yapılmıştır. Hazînî, bu şiirini öncelikle redif olarak kullandığı “-din” ayrılma durumu ekiyle *müreddef* bir manzume hâline getirmiştir¹⁷. Hazînî’nin bu şiiri *mürekkep kaşiyenin mü’esses kaşiyeye* türüne örnektir. “Cânâne, meyhâne, kâşâne, mestâne, dîvâne, ferzâne, şâne, peymâne” kelimelerindeki “e”ler *revî*, “â”lar *te’sîs*, “n”ler *dahîl*, dahîl harfinin harekesi üstün (e) de *işbâ’*dir¹⁸.

[53a.10-53b.5]¹⁹

Âh kim hasret ile cân vürürem cânânedin

Vêrdiler câm-i ecel cânım için meyhânedin

Meyhâne²⁰den yani ilâhî/lâhûtî âlemden cânıma ecel kadehi verdikleri için cânânedin/sevdiğimden özlemle ayrılıyorum, ah!

17 Hazînî, bu şiirinde “gamer uyumu”ndan yararlanmıştır.

18 Bu gazeldeki kaşiyeye “sonda uzun ünlü+ünsüz+ünlü uyumu”na örnektir.

19 Tulum, *a.g.e.*, s. 317-319.

20 Meyhâne/meygede/harabât: Kâmil ârifin/mürşidin ilâhî aşk, şevk ve marifetle dolu gönlü, tekke, lâhûtî âlem; kulun aşk ve şevkle Rabbına münacat mahalli; dostların sohbet meclisi (Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991, s. 333, Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 508). Lâhût âlemi, ilâhî âlemdir. Lâhût, uluhiyyet anlamına gelir. Tehânevi’nin kaydettik-

Kılma inkâr ey müzevvir âteş-i cân-süzuma

Ot eger yoktur nêdür munça tütün kâşânedin

*Ey yalancı/arabozucu! Gönül yakan/Yürek tutuşturan ateşimi inkar etme!
Madem ateş yok, kâşânedin²¹/evden çıkan bunca duman nedir?*

Sorma hayret hâlîmi ey mâh-ı közing sürmelü

‘Ayn-i merdümlüde sên sor dîde-i mestânedin

Ey gözü sürmeli, ay gibi güzel sevgili! Hayret²² hâlîmi bana sorma. Sarhoşun gözlerinin nasıl olduğunu (ahvâlini), gözleri mahmur ve baygın olana sor:

tiğine göre, Lâhût, cisimlere sirayet etmiş diriliktir (Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 303, Cebecioğlu, a.g.e., s. 466). Genellikle Hakk’a ve insanın ilahî yönüne lâhût, halka (maddeye) ve insanın maddî yönüne nâsût denir (Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 364).

- 21 Güzel görünüşlü, göz alıcı, büyük ev, konak; yatak odası anlamlarına da gelir (Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013, s. 449/1) Ayrıca “soba” anlamına da rastlanmıştır. (Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beyrut, Libraire du Liban Publishers, 1998, s. 1005/2; Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı-Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII.Yüzyıl İstanbul Türkçesi-*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 1021/1)
- 22 Sözlükte “şaşırmak, yolunu kaybetmek” anlamına gelen **hayret** kelimesini sûfiler, bir tasavvuf terimi olarak çeşitli tasavvufî makamlara göre özellikle *mârifet* ve *yakîn* kavramlarıyla birlikte kullanmışlardır. Allah’ın varlığı ve onun keyfiyeti hakkında olmak üzere iki hayret türünden söz edilmiştir [Hücvîrî, s. 488]. Allah’ın varlığı konusunda hayret şirk ve küfür, O’nun keyfiyetiyle ilgili hayret mârifettir. Çünkü O’nun varlığından ârifin şüphesi yoktur; keyfiyeti konusunda ise insan aklı hiçbir bilgiye sahip değildir. Buna göre Hakk’ın keyfiyetini anlama çabası içinde hayrete düşmek yakîn âlâmetidir. Bu anlamdaki hayret de bir tür mârifettir. Zünnûn el-Mısrî, “Allah’ı en iyi tanıyan O’nun hakkında en fazla hayret edendir”; Cüneyd-i Bağdâdî, “Düşüncenin ulaşabildiği son nokta hayrettir”; Sehl et-Tüs-terî, “Mârifetin nihai noktası hayrettir” derken bu hususa işaret etmişlerdir [Kuşeyrî, s. 605]. Diğer taraftan Allah’ın zâtını kavramaktan âciz olduğunu idrak eden akıl hayrete düşer. Gerçek mârifet, Allah karşısında aklın acizini ve yetersizliğini kavramasıdır. Bazan sûfî, ilâhî tecellileri temaşa ederek hayrete düşer ve bu durumda hayretinin daha da artmasını diler. Ebû Bekir eş-Şiblî bu hal içindeyken şu sözü söylemişti: “Ey hayrete düşenlerin rehberi, hayretimi arttır!” [Hücvîrî, s. 353]. Aynı anlayışa sahip olan İbnü’l-Fânz da, “Eğer hayret etmesem hayret bana!” demişti. Şiblî bu sözü ile Allah’ın varlığı ve sıfatlarının kemali konusundaki mârifeti kabul etmiş, bütün varlıkların maksudının Allah olduğunu, dualarının O’nun tarafından kabul edildiğini, O’ndan başka hayret edilecek bir şey bulunmadığını bilmiş, o zaman hayretinin arttırılmasını dilemişti (Erhan Yetik, “Hayret”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 17, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 60). Öte yandan bu söz şu şekilde de yorumlanabilir: Hakk’ın varlığı konusundaki mârifet bizzat O’nun varlığı hakkında hayret içinde kalmayı icap ettirir. Çünkü kul Allah’ı tanıyınca bütünüyle kendini O’nun hâkimiyeti altında görür. Kulun varlığı ve yokluğu O’nunla, sükûnu ve hareketi O’ndan olunca O’nun kudreti karşısında hayrete kalır ve bütün varlığının bekâsı O’nunla olunca, “Ben de kim oluyorum?” der. Muhammed b. Vâsî de Allah’ı tanıyan kişinin sözünün

Kaşlarıngdın sorma şaşkındın ki aydur baña yay

Çatma şöyle fitneler sorma anı dīvānedin

Benim gibi bir şaşkından kaşların hakkında bir şey sorma! Kaşların bana yay olduklarını söylüyor. Öyle kaşlarını çatıp, bunu benim gibi bir deli âşıktan öğrenmeye çalışma!

Ğuşşa vü endüh tağın<ing> astıda kaldım dirîğ

Ola kim himmet êrişe ol büt-i ferzānedin

Endişe ve üzüntü dağının altında kaldım, eyvah! Umarım o eşsiz ve put gibi kusursuz güzelden yardım gelir. “Ğuşşa” ve “endüh”un dağa benzetilmesi belîğ teşbîhtir.

Saçma saçing sünbülünü gül yüzüng üzre ‘iyān

Ṭıfl-i eşkim seçmeye kirpiklerimni şānedin

Gül yüzünün üzerine sünbül saçını ulu orta saçma; çünkü tıfl-ı eşkimden yani gözyaşımın neden olduğu bulanıklıktan ötürü gözlerim kirpiklerimi bir taraktan ayıramaz.

Öncelikle şair; başını eğmiş ve yüzünde simsiyah bir perde gibi duran uzun saçlarını tarayan bir kadın hayal etmiştir. Yani sevgilinin yüzü görülememektedir. Üstelik şair, “**tıfl-ı eşk**” diyerek gözyaşlarından ötürü âşığın gözünün iyi görmediğini de söylemiştir. Beytin anahtar kelimesi olan (طفل) tıfl, sözlüklerde Arapça tafl veya tıfl masdarı şeklinde karşımıza çıkar:

طفل tafl: Beginning to turn dark, near sunset; young and tender (boy or girl); **tıfl,** An infant, little boy; the young wild beasts²³; **tafal,** The time from ‘asr (which is the middle point between the meridian and sunset) till sun-down; the close of the evening; the dawn; darkness²⁴.

tıfl: İsim. Kūçek-i ez-her çiz. Kūdek, beççe, nev-zād, beççe-i kūçek-i ez-insān, etfāl cem‘, **tıflı:** kūdekī, hurd-sālī. **tafl:** Sıfat. Nerm ü nāzık-i ez-çizī, nāz-perverde, tıfāl ve tufūl cem‘. **Tafel.** İsim. Tārīkī, āhir-i rüz, nezdīk-i gurūb. Ve nīz be-ma‘ nī bārān²⁵.

az, hayretinin dāimī olduğunu söyler. Allah’ı tanıyan fakat ifadeye sığmadığı için O’nu tanıtamayan ve anlatamayan ârif suskun ve şaşkın bir şekilde hayrete düşer (Yetik, *a.g.e.*, s. 61).

23 Steingass, *a.g.e.*, s. 816/1

24 Steingass, *a.g.e.*, s. 816/2; Yine bu madde içinde tıfl-ı hūnī (hūnīn) için The sun/güneş; tıfl-ı hindū için the pupil of the eye/gözbebeği karşılığı veriliyor.

25 Hasan Amīd, *Ferheng-i Amīd*, cild-i devvom, Tahran, Mü’essese-i İntişārât-ı Emīr Kebīr, 1381, s. 1400/2.

طفل [eṭ-ṭafl]: (نفل [nefl] vezninde) Mutlakan ter ü taze ve nerm olan şey'e denir. Cem'i طفل [ṭifāl] gelir tā'nın kesriyle ve طفول [ṭufūl] gelir; mü'ennesi طفلت [ṭaflet]tir. Fi'l-asl masdar olmakla müzekker ve mü'ennese ve müfred ve cem'e itlak olunur²⁶.

طفل [eṭ-ṭifl]: (ṭā'nın kesriyle) Mutlakan küçük nesneye denir, 'alā-kavlin küçük mev-lūda denir ki çocuk ta'bīr olunur. Ve her vahşi hayvanın dahi veledine طفل [ṭifl] itlak olunur; cem'i اطفال [atfāl] gelir. Mütercim der ki İbn Esīr'in beyânına göre mü'enneslerinde طفلت [ṭiflet] dahi denir. Ve cins irâdesiyle طفل [ṭifl] vâhid ve cem'e itlak olunur ve 'inde'l-ba'z fi'l-asl masdar olduğuna mebnîdir. Ve **طفل [ṭifl]** Hâcet ma'nâsındadır. Ve geceye denir, ليل [lejl] ma'nâsına. Ve gurûba karîb güneşe itlâk olunur. Ve âteş şerâresine denir. Ve her şey'in cüz'üne ve pâresine itlâk olunur, gerek 'ayn ve zât ve gerek hades ve ma'nâ olsun²⁷.

طفل [ṭafel] Karanlığa denir²⁸.

tıfıl (طفل) bi'l-kesr. Küçürek yakında doğmuş velet. Ve her nesnenin küçüregi. Cem'i *etfâl* gelir. Ve inde'l-ba'z tıfıl vâhid olur ve cem'i cenb gibi. و منه قوله تعالى او اطفال الذين لم يظهر وا على (Yüce Allah'ın "Ya da kadınların örtülmesi gereken yerlerine muttali olmamış çocuklar..." anlamındaki sözü de buradandır.) و طفل كل شئ اوله (Tıfıl... her şeyin evveli, demektir.) و جاريتيه طفله اى ناعمه (Gecenin karanlığı çöktü.) (Aa.), و المطفل الطيبه معها ولدها (Tiflet yapısı, fiziği düzgün kız çocuğu.) و **Mutfil** yavrusu birlikte olan ceylân, demektir.²⁹

tafal (طفل) bi-fethateyn. Yağmur; *matar* gibi. Ve güneş guruba yakın olmak ve karanuluk; zulmet gibi³⁰.

Kaynaklardan hareketle *tıfıl* kelimesinin temel olarak iki anlam ekseninin olduğu fark edilmiştir. İlki "taze ve yumuşak olan şey; küçük parça, nesne, çocuk, vahşi hayvan yavrusu, kıvılcım" olmak üzere "taze, küçük, yeni olma" eksenini; diğeri ise "gece ve günbatımı" olmak üzere "karanlık" eksenidir. Hatta aynı kökten gelen "tafel" kelimesinin "öğleden sonra ile gün batımı arasındaki zaman, alacakaranlık" anlamlarıyla ikinci anlam eksenine oturduğu görülür.

26 Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, *El-Okyânusu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi*, cilt 5, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, s. 4607/1.

27 Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 4607/2.

28 Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 4608/1.

29 H. Ahmet Kırkılıç – Yusuf Sancak, *Aherî-i Kebir/Aherî Mustafa Muslihuddin el-Karahisari*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 1023/2.

30 H. Ahmet Kırkılıç – Yusuf Sancak, *a.g.e.*, s. 946/1.

Öyleyse beyitteki “tıfl-ı eşk” tamlamasıyla gözyaşının neden olduğu bulanıklık veya karartıdan ötürü görüntü sıkıntısının çekildiğine dikkat çekilmektedir. Türkiye Türkçesi’ndeki “gözleri yaşararak çevreyi bulanık görmek” anlamına gelen *gözleri buğulanmak/bulutlanmak/dumanlanmak*³¹ deyimleri de bunu ifade eder. Diğer bir deyişle şair, parlak gözü güneşe, kirpikleri bu güneşin ışınlarına, gözyaşını da ışığı perdeleyen bir buluta benzeterek (*gözyaşı bulutu*) âşığın gözlerinin bu hâldeyken kirpikler ile tarağı birbirinden ayırt edemeyeceğini belirtir.

Ey Hazîni sâkî-i peymân-şiken peymâne-gîr
Hiç peymâna dolaşma çekme el peymânedin

Ey Hazîni! Sen elinde kadeh tutan, sözünde durmayan bir sakisin; bundan dolayı boşuna söz verme ve de kadehten el çekme! Peymân ve peymâne sözcükleri ile her iki mısradan da ses tekrarına dayalı söz sanatlarından biri olan cinastan yararlanılmıştır. Sözcüklerden birinin harf sayısı diğerine göre eksik olduğundan bu tam olmayan cinastan türü ise nâkıs cinastır.

Son gazeli *Remel* bahrinin fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün vezniyle yazan Hazîni, Türkçe hece veya eklerdeki kısa ünlüleri (beyit sırasına göre **ange**, **bu**, ‘umdesi, **ta**vır**ı**da, **eyle**, ortada), atıf vavlarını (hem zemân ü hem mekân, ‘umdesi **vü** zübdesi) ve Farsça tamlama kesrelerini (devlet-i ‘irfân, za**bt**-ı ha**zret**-i sul**tân**, kul**züm**-i zeh**h**ârdur, pâdi**şâh**-i memleketning, da‘vî-i a**h**bâbda) *imâleli* olarak kullanmakta sakınca görmemiştir. Da‘vî-i a**h**bâbda kelime grubunda kalın yazı tipi ile gösterilen hecelerinde *zihaf* işlemi yapmıştır. Ayrıca ‘irfân, ih**vân**, sul**tân**, ma‘nî-d**ân**, rüch**ân**, c**ân**³², c**ân**ân, bür**h**ân kelimelerinin “Arapça ve Farsça sözlerin “bir uzun ünlü” ve “sakin nûn” ile biten -**ûn**, -**în**, -**ân** gibi son hecelerindeki ünlüler aruzda kısa ünlü; bu heceler de tek kapalı hece değerinde kabul edilmiştir” (Saraç 2011: 105) görüşüne uygun olarak kullanıldığı görülür. Birinci beyitte “mekân ih**vân**”, beşinci beyitte “nisâr **eyle**” kelimeleri arasında *vasl* yapılmıştır. Hazîni’nin dördüncü gazeli, “kerek” redifiyle *müreddeftir*³³ ve *mürekkep* kafi-

31 http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cd2cae024d8d6.57857687 ; “Buluç başını eğdi. Gözleri dumanlanmıştır: -Dedem bu sabah Uçmağa varmıştır şad!” (Hüseyin Nihal Atsız, *Bozkurtlar Diriliyor*, İstanbul, *Türkiye Yayınevi*, 1949, s. 52); “Kendinden geçmiş ilerliyor, gözleri nemli olduğu için iyi seçemediği bozkıra sis inmiş sanıyordu.” (Atsız, *a.g.e.*, s. 99) “Gözlerim yeniden buğulandı, dumanlandı. (Kerime Nâdir)” (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı-Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3. bs. (*gözden geçirilmiş*), İstanbul, Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2008, s.777/2)

32 Bu açıklama son gazelin beşinci beytinde geçen her iki **cân** kelimesi için de geçerlidir.

33 Bu aynı zamanda bir “Art yineleme”dir.

yenin *mürdef* kafiye türüne örnektir. “ ‘irfân, ihvân, sultân, ma‘nî-dân, rüçhân, cânân, bürhân” kelimelerindeki “n”ler *revî*, “â”lar *ridftir*³⁴.

[65a.8-65b.2]³⁵

Kim ki ange devlet-i ‘irfân kerek
Hem zemân ü hem mekân ihvân kerek

Kendisine ‘irfân/bilgi mutluluğu gereken kişiye hem zaman hem mekan hem de ihvan (mürid) gerek.

Bu şerâyıt ‘umdesi vü zübdesi
Rabıt u zabıt-ı hazret-i sultân kerek

Bu şartların en önemlisi olarak ise sultan himayesi gerek.

Ma‘rifet bir kulzüm-i zehhârdur
Ange bir gavvâş-ı ma‘nî-dân kerek

Marifet, bir coşkun denizdir. Ona bir mana bilir dalgıç gerek. Marifetin kulzüm-i zehhâr’a yani coşkun bir denize benzetilmesi teşbîh-i belîğdir. Gavvâş-ı ma‘nî-dân yani mana bilir dalgıç ise açık istiâredir.

Pâdişâh-i memleketning rabtıdın
Muhtedâlar tavırda rüçhân kerek

Ülkenin padişahının ilgi gösterip bağlanmasıyla şeyhlerin üstün bir durum kazanması gerek.

Yok turur cân muhtedâlardın dirîğ
Cân nisâr eyle eger cânân kerek

Muktedâlardan/şeyhlerden can esirgeyişi yoktur; yani esirgenmez. Eğer canan gerekse canını ver!

Ey Hazînî da‘vî-i ahhâbda
Ortada îsârdın bürhân kerek

Ey Hazînî, dostların iddialarının inandırıcılığı için ortada değerli sayıldığına, üstün görüldüğüme dair delil gerek.

34 Bu gazeldeki kafiye “sonda uzun ünlü+ünsüz uyumu”na örnektir.

35 Tulum, a.g.e., s. 365-367.

Sonuçlar

1. Hazînî, aruz vezni ve kafiye sistemi ile yakaladığı ritimde ses ve kelime tekrarlarından sıkça yararlanmıştır. Şöyleki:
 - Bu dört gazelin ilkinde *tef'ileleri aynen tekrar eden* müstef'îlâtün/müstef'îlâtün kalıbı kullanılmıştır. Aynı zamanda bu veznin mütekarib bahrine göre taktî'i fa'lün/fe'ülün/fa'lün/fe'ülün'dür. Üç ve dördüncü gazelde *son tef'ile hariç diğer tef'ilelerin tekrar ettiği* fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün; ikinci gazelde ise *her bir tef'ilesi farklı olan* fe'ilâtün (fâ'ilâtün)/mefâ'ilün/fe'ilün (fa'lün) kalıbı tercih edilmiştir.
 - Mısraları aruzun âhenk sistemiyle uyumlu hâle getirebilmek için sesler ve heceler üzerinde *vasıl, imâle, zihâf* gibi birtakım küçük değişiklikler yapılmıştır.
 - Bir, üç ve dördüncü gazelde *mürekkep kafiye*den yararlanılmıştır. Birinci ve üçüncü gazel, mürekkep kafiyenin *mu'esses kafiye* türüne; dördüncü gazel ise *mürdef kafiye* türüne örnektir. Ayrıca üçüncü ve dördüncü gazel *müreddef* türüdür. İkinci şiir de *müreddef* olup, *mücerred kafiye* ile kurulmuştur.
2. Hazînî, şiirlerindeki ritim için iştikak ve reddü'l-acüz ale's-sadr gibi ses ve kelime tekrarına dayanan söz sanatlarından da faydalanmıştır.
3. Hazînî mücmel ve mürsel teşbih, teşbih-i belîğ, kapalı ve açık isti'âre ile tekerrir ve tecrid gibi anlam sanatlarına başvurarak “erre zikri, fakr, fenâ, hayret, meyhâne, kâşâne, tıfl” gibi tasavvufî kavramları beyitlerin anahtar kelimeleri hâline getirmiştir:
 - Şeyhinin ölüm haberini aldıktan sonra şeyhine duyduğu özlemi anlatmak için yazdığı ve şairlik yeteneğini sergilediği üçüncü gazelindeki hayaller bambaşkadır. Bu gazelin altıncı beytinde kurduğu *tıfl-ı eşk* imajı dahi onun ne denli yaratıcı bir şair olduğunu gösterir. Bu tamlamada *tıfl* kelimesinin genelde bilinen “çocuk” anlamının dışında karanlık, bulanıklık anlamı eksenine oturduğu görülmüş ve *tıfl-ı eşk* için “gözyaşı bulutu” karşılığı verilmiştir. Hatta Türkiye Türkçesi'nde “gözleri yaşararak çevreyi bulanık görmek” anlamına gelen *gözleri buğulanmak ya da bulutlanmak* deyimiyile paralel bir anlatım örneği yakalanmıştır.
4. Hazînî dördüncü gazelde tarikatin yaşatılması için söz konusu dört şartı (zaman, mekan, ihvan (=mürid) ve sultan himayesi) anmış; ancak uzun süredir beklediği ilgiyi göremediğini, umduğu yardımın bir türlü yapılmadığını ve İstanbul'da yaptığı girişimlerin sonuçsuz kaldığını da ustaca ima ederek, dostlarından beklediği desteği bulamadığını, belli ki verdikleri sözlerde dur-

madıklarını sitem yollu dile getirmiştir³⁶. Yine birinci gazelin son beytinde de İstanbul'da bir Yesevî tekkesi açma, bu tekkenin şeyhi sıfatıyla erre zikrini uygulama isteğinin gerçekleşmediğini anlatmıştır³⁷. Bu iki gazel, aynı zamanda Hazînî'nin Anadolu'daki hazin hikayesinin adeta özeti gibidir.

5. İki yabancı dilin sözdizimine dahil edilmesiyle karma dilli; iki Türk lehçesinin karışımı olması bakımından da karışık dilli bir eser olan *Menba' u'l-Ebhâr*; özellikle Doğu Türkçesi'nin etkisiyle Batı Türkçesi metinlerinde rastlanılmayacak biçimde sözdizimi unsurları içermektedir.

- Akkuzatif ekinin Batı Türkçesi'ndeki -ı/-i varyantları ile -nı/-ni varyantlarının karışık olarak yer aldığı bu metinde Çağatayca'nın etkisiyle özellikle nazımda birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden sonra yer yer akkuzatif ekinin kullanılmadığı görülür³⁸. Yazımıza konu olan ilk gazelin dördüncü beytindeki “Taḥîr-i ḳalbing bu zıkr ile ḳıl” mısraı bunun bir tanığıdır³⁹.
- Üçüncü gazelin üçüncü beytinde geçen “mâh-i közing sürmeli” ifadesi Farsça tamlamalarda Türkçe kelime gruplarının da izafete dahil edildiğini gösterir.

Kısacası eserindeki şu dört gazel, Hazînî'nin üzerinde çalışmaya devam edileli bir şair olmayı fazlasıyla hak ettiğini göstermektedir.

36 Tulum, *a.g.e.*, s. 97.

37 Tulum, *a.g.e.*, s. 59.

38 Tulum, *a.g.e.*, s. 35-36.

39 “Taḥîr-i ḳalbing” tamlamasının açılımı (sening) kalb-i-ng-(ning) tathîr-(i-nî)'dir.

Kaynakça

Amîd, Hasan, *Ferheng-i Amîd*, cild-i devvom, Tahran, Mü'essese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381.

Atsız, Hüseyin Nihal, *Bozkurtlar Diriliyor*, İstanbul, *Türkiye Yayınevi*, 1949.

Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lugatı-Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3. bs. (gözden geçirilmiş), İstanbul, Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2008.

Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber Yayınları, 1997.

Çelikelden, Günay, “Sinan Paşa'nın Nesrinde Ritmik Unsurlar (Tazarru'nâme Üzerinde Tahlil)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2018.

Eckmann, János, *Çağatayca El Kitabı*, çeviren Günay Karaağaç, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Gürer, Abdulkadir, “Lem'î'nin Kafiye Risâlesi: ‘Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye’”, İstanbul, *Türk Dilleri Araştırmaları 17*, Festschrift in Honor of Andras J. E. Bodrogligeti, 2007.

Kara, Mustafa, “Fenâ”, İslam Ansiklopedisi, cilt 12, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Kırkkılıç, H. Ahmet – Sancak, Yusuf, *Ahter-i Kebir/Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisari*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Koç, Mustafa – Tanrıverdi, Eyyüp, *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi*, cilt 5, İstanbul, *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*, 2014.

Saraç, Mehmet Ali Yekta, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, editör A. Gürer, 1. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2011.

Steingass, Francis Joseph, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beyrut, Libraire du Liban Publishers, 1998.

Tosun, Necdet, “Yesevîliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mir'atü'l-ķulüb”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1997/2.

_____, “Yeseviyye”, İslam Ansiklopedisi, cilt 43, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Tulum, Mehmet Mâhur, *Hazîni-Menba'u'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr*, “İyilerin Bahçelerindeki Suların Kaynağı”, [Giriş-Dil Notları-Özet-Faksimile-Transkripsiyonlu Metin-Özel Adlar İndeksi], İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 45, 2009.

Tulum, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı-Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*-, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

_____, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013.

Okuyucu, Cihan – Kaçar, Mücahit, *Hazinî. Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr-İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler-Yesevî Menâkıbnâmesi*, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991.

_____, “Fakr”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 12, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Yetik, Erhan, “Hayret”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 17, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cd2cae024d8d6.57857687

